

Колпаков В. К.,

*доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету*

Курінний Є. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету*

Шарая А. А.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету*

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА

CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR THE PROTECTION OF CHILDHOOD

У статті представлено дослідження конституційних основ охорони дитинства, їх правової природи, поняття, структури і систематики.

Метою статті є отримання нових знань про конституційні основи охорони дитинства на підставі аналізу їх генези, сучасного стану, тенденцій розвитку і сприйняття міжнародних стандартів.

Методологія дослідження гармонізована з принциповим положенням, відповідно до якого використання того чи іншого методу не можна звести до єдиної формули, а конкретні дослідницькі технології (процедури аналізу, порівняння, систематики) варіюють в залежності від характеру предмета дослідження і його мети. У нашому випадку предмет пізнання (конституційні основи охорони дитинства) уявляє собою складний і багатомірний системний феномен, гармонія якого скріплена: а) плюралізмом праворозуміння; б) поліструктурністю його системи і структури. Це обумовлює стійку методологічну парадигму дослідження феномену "конституційні основи охорони дитинства".

Позиція авторів базується, по-перше, на визнанні домінуючої ролі державної політики щодо забезпечення всебічного розвитку кожної дитини; по-друге, визнанні питань дитинства сегментом стратегічних національних пріоритетів; по-третє, на розумінні основ охорони дитинства результатом спряження державної політики, нормативного матеріалу, доктринальних концепцій та суджень; по-четверте, на постулаті що за межами Конституції України на національному правовому просторі не існує правових реалій.

Підкреслюється, що основи охорони дитинства є структурованим феноменом, в архітектоніці якого детермінуються засади, принципи, стандарти, гарантії, заборони, критерії.

Особливо зазначено, що основи охорони прав дитинства, які сприйняті правовою системою України, мають або винятково конституційну природу, або ж поєднують у собі як конституційну, так і міжнародно-правову природу (мають дуальну правову природу).

Зазначено, що провідним засобом об'єктивізації основ і впровадження їх у соціальний простір є їх нормативізація, тобто фіксація у позитивних нормах права шляхом прийняття відповідних юридичних актів.

Проаналізовано зміст універсальних і спеціальних основ захисту прав дитини, які містяться у міжнародно-правових актах (Женевська декларація прав дитини, 1924; Декларація прав дитини 1959; Конвенції про права дитини, 1989). Окрема увага зосереджена на аналізі Закону України від 26.04.2001р. "Про охорону дитинства".

Запропоновано систематику основ захисту прав дитини на конституційні; домінуючі; основоположні; науково-дослідницькі (що відбивають методологічні, гносеологічні, епістемологічні, онтологічні властивості їх системи); організаційно-управлінські; функціональні; спеціалізовані; цільові; процесуально-процедурні (діяльності, функціонування, взаємодії, координації, комунікації тощо); матеріально-правові (статутні, режимні, відповідальності); антропологічні (людиноцентриські); системно орієнтовані; соціально орієнтовані; державно орієнтовані; інтернаціонально орієнтовані тощо.

Ключові слова: Конституція України, міжнародно-правові основи охорони дитинства, нормативні акти охорони дитинства, організація охорони дитинства, основи охорони дитинства, права дитини, принципи охорони дитинства, система заходів щодо охорони дитинства.

The article presents a study of the constitutional foundations of child protection, their legal nature, concept, structure, and systematization.

The purpose of the article is to gain new knowledge about the constitutional foundations of child protection based on the analysis of their genesis, current state, development trends, and the adoption of international standards.

The research methodology is harmonized with the fundamental principle that the use of any particular method cannot be reduced to a single formula, and specific research techniques (procedures of analysis, comparison, systematization) vary depending on the nature of the subject of study and its objectives. In our case, the subject of knowledge (the constitutional foundations of child protection) represents a complex and multidimensional systemic phenomenon, the harmony of which is consolidated by: a) pluralism of legal understanding; b) the multi-structural nature of its system and structure. This determines the stable methodological paradigm for studying the phenomenon of the "constitutional foundations of child protection."

The authors' position is based, first, on the recognition of the dominant role of state policy in ensuring the comprehensive development of every child; second, on recognizing childhood issues as a segment of strategic national priorities; third, on understanding the foundations of child protection as the result of the conjunction of state policy, normative material, doctrinal concepts, and judgments; and fourth, on the postulate that outside the Constitution of Ukraine, there are no legal realities in the national legal space.

It is emphasized that the foundations of child protection are a structured phenomenon, within the architecture of which the principles, standards, guarantees, safeguards, and criteria are determined.

It is particularly noted that the foundations of child protection rights, which are adopted by Ukraine's legal system, either have an exclusively constitutional nature or combine both constitutional and international legal nature (having a dual legal nature).

It is noted that the primary means of objectifying the foundations and implementing them in the social space is their normalization, i.e., their fixation in positive legal norms through the adoption of relevant legal acts.

The content of universal and specific foundations of children's rights protection, contained in international legal acts (Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924; Declaration of the Rights of the Child, 1959; Convention on the Rights of the Child, 1989), is analyzed. Special attention is paid to analyzing the Law of Ukraine dated April 26, 2001, "On Child Protection."

A systematization of the foundations for the protection of children's rights is proposed: constitutional; dominant; fundamental; research-based (reflecting the methodological, epistemological, and ontological properties of their system); organizational and managerial; functional; specialized; targeted; procedural (concerning activities, functioning, interaction, coordination, communication, etc.); substantive law-based (statutory, regulatory, accountability); anthropological (human-centered); system-oriented; socially-oriented; state-oriented; internationally-oriented, etc.

Key words: *Constitution of Ukraine; international legal foundations of child protection; normative acts of child protection; organization of child protection; foundations of child protection; children's rights; principles of child protection; system of measures for child protection.*

Вступ. Діти та їхня захищеність – це предмет особливої уваги в будь-якому суспільстві, проте кожне суспільство в процесі самостійного розвитку проходить власний цивілізаційний шлях, який формує систему цінностей, підходів, організаційних форм та методів роботи з дітьми.

На цьому шляху українське суспільство і держава спираються на міжнародно-правовий досвід, власну практику розбудови відносин охорони і захисту дитинства, наукові дослідження ролі держави та інститутів громадянського суспільства щодо забезпечення дитині належних умов реалізації прав на життя, здоров'я, освіти, достатній життєвий рівень, піклування батьків, на залучення до національної та світової культури тощо.

Конституція України зафіксувала у своїх положеннях фундаментальні інструменти і параметри регулюючого впливу на сферу

дитинства, які утворюють основи захисту його прав. Основи системно поєднують у своїй архітектоніці засади, принципи, стандарти, гарантії, запоруки і критерії охорони прав дітей, генерують правові реалії їх безпечного і суверенного прогресу.

Особливі кластери конституційних основ охорони дитинства утворюють, по-перше, норми міжнародних актів згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; по-друге, норми актів внутрішнього законодавства, які ґрунтуються на Конституції України і міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Їх дослідження дозволили авторам запропонувати систематизацію основ захисту дитинства на конституційні; домінуючі; основоположні; науково-дослідницькі (що відбивають методологічні, гносеологічні, епістемологічні,

онтологічні властивості їх системи); організаційно-управлінські; функціональні; спеціалізовані; цільові; процесуально-процедурні (діяльності, функціонування, взаємодії, координації, комунікації тощо); матеріально-правові (статутні, режимні, відповідальності); антропологічні (людиноцентриські); системно орієнтовані; соціально орієнтовані; державно орієнтовані; інтернаціонально орієнтовані тощо.

У рамках даної статті проаналізовано роботи, які позиціонувались авторами внеском у розробку проблем, пов'язаних із пошуком актуальних засобів правого регулювання охорони і захисту дитинства, осмислення відповідних стандартів і принципів, підвищення ефективності діяльності спеціалізованих інституцій. Це насамперед праці І. Борисюк "Правовий механізм взаємодії громадянського суспільства та Української держави у сфері захисту прав дитини" (2021); І. Бандурки "Права дитини та деякі проблеми, пов'язані з їх застосуванням" (2021); М. Веселова "Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні" (2020); О. Волокітенко "Загальні засади адміністративно-правового статусу дітей в умовах воєнного стану" (2022); Л. Зілковської "Сутність конституційних гарантій прав дітей і їх взаємозв'язок із сімейним правом" (2015); Н. Коломоєць "Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні" (2019); Л. Кривачук "Принципи державної політики у сфері охорони дитинства в Україні" (2015); Н. Опольської "Права дитини в Україні" (2019); В. Стешенко "Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір" (2019) та інших.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у забезпеченні сталого прогресу інтелектуального потенціалу, відіграє державна політика щодо забезпечення всебічного розвитку кожної дитини. Держава визнає контур асоційованих з дитинством питань сегментом стратегічних національних пріоритетів і системно забезпечує охорону прав дитини на життя, здоров'я, освіту, гарантує їх соціальний, правовий, економічний, фізичний та інформаційний захист.

Спряження державної політики, нормативного матеріалу, доктринальних концепцій та суджень генерують інтегративний феномен фундаментальних положень – **основи охорони**

дитинства. Як правило, у системному вимірі основи поєднують: засади, принципи, стандарти, гарантії, запоруки, критерії. Втім, ця сукупність відкрита до сприйняття інших політико-правових інструментів, які відповідають державницькому баченню на їх співмірність соціальним очікуванням.

За нашими дослідженнями, основи охорони прав дитинства, які сприйняті правовою системою України, мають або винятково конституційну природу, або ж поєднують у собі як конституційну, так і міжнародно-правову природу (мають дуальну правову природу). Іншими словами, за межами Конституції України на національному правовому просторі не існує правових реалій.

Провідним засобом об'єктивізації основ і впровадженням їх у соціальний простір є їх нормативізація, тобто фіксація у позитивних нормах права шляхом прийняття відповідних юридичних актів.

Основними нормативними актами українського законодавства, які регулюють права дитини, охорону і захист дитинства, є Конституція України[1], Сімейний кодекс України[2], Цивільний кодекс України[3], Закон України "Про охорону дитинства"[4]. Юридична відповідальність у цій сфері врегульована також Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП)[5] і Кримінальним кодексом України (ККУ)[6]. Ключовим міжнародним документом, який регулює ці питання, є Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року[7].

У зазначених (та інших) нормативних документах охорона дитинства розуміється як система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав.

Види державного захисту можна поділити на кілька категорій, серед яких виділяються: а) соціальний захист; б) правовий захист; в) економічний захист; г) фізичний захист; д) інформаційний захист.

Соціальний захист, це комплекс заходів, спрямованих на підтримку осіб, які опинилися у скрутній життєвій ситуації. До нього відносяться грошові виплати, матеріальні допомоги, соціальні послуги для малозабезпечених,

інвалідів, багатодітних сімей та інші заходи, спрямовані на забезпечення гідного рівня життя та захист найуразливіших верств населення. Приклади соціального захисту: рівність прав незалежно від соціального походження; забезпечення соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності; доступ мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази; соціальна допомога; безкоштовне медичне обслуговування; включення дітей у безкоштовні освітні програм; забезпечення житлом тощо.

Правовий захист, це комплекс юридичних дозволів, заборон, гарантій, які мають на меті захист прав та свобод дитини шляхом: а) їх дотримання суб'єктами правовідносин і б) застосування відповідальності за їх порушення. Він включає допомогу у відстоюванні своїх прав через судові органи, адвокатуру, прокуратуру, захист від незаконних дій держави, а також безоплатну юридичну допомогу. Приклади: захист прав у суді, надання адвокатських послуг, можливість звертатися до органів прокуратури та інших інститутів захисту прав.

Економічний захист включає заходи, спрямовані на забезпечення стабільного рівня грошового і матеріального забезпечення, захист трудових прав, економічну безпеку дитини, сім'ї і соціального середовища. Приклади: прийом дітей на роботу лише після попереднього медичного огляду за наявності письмового медичного висновку про відсутність протипоказань для участі у трудовій діяльності; встановлення державного контролю і нагляду додержанням трудових прав дитини; створення безпечних і здорових умов праці; заборона залучення дітей до участі у важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час; економічні пільги тощо.

Фізичний захист це сукупність засобів, прийомів, методів, спрямованих на створення умов, що унеможливають завдання дітям фізичної шкоди у процесі їх життєдіяльності, а також загроз і посягань на таку шкоду. Це заходи,

спрямовані на захист життя, здоров'я та безпеки від зовнішніх та внутрішніх загроз, включаючи кримінальні дії, теракти, природні та техногенні катастрофи. Приклади: організація безпечного переміщення дітей в освітніх закладах, таких як дитячі садки та школи; обладнання шкіл та громадських місць системами оповіщення, сигналізації та кнопками екстреного виклику; присутність охоронців або відповідальних дорослих на дитячих майданчиках, у парках та місцях масового скупчення людей; навчання дітей правилам безпеки (наприклад, не спілкуватися з незнайомцями, знати телефонні номери екстреної допомоги тощо); навчання дітей основам першої допомоги та правилам поведінки при небезпеці (наприклад, під час пожежі або стихійного лиха); проведення інструктажу та освітніх програм для дітей щодо правил дорожнього руху тощо.

Інформаційний захист дітей – це комплекс заходів і стратегій, спрямованих на забезпечення безпеки дітей в інформаційному просторі, зокрема в Інтернеті, медіа та інших цифрових платформах. Мета цього захисту, по-перше, захистити дітей від шкідливої, неправдивої або небажаної інформації; по-друге, від небезпек, пов'язаних з використанням інформаційних технологій; по-третє, не тільки обмежити їх доступ до небезпечного контенту, але й навчити їх відповідальною і безпечно використовувати цифрові ресурси. Приклади: використання батьківського контролю для обмеження доступу до небажаних веб-сайтів, контенту та програм; встановлення фільтрів на пошукові системи для блокування шкідливого контенту, такого як порнографія, насильство чи шкідливе програмне забезпечення; навчання дітей правилам безпечної поведінки в Інтернеті, зокрема, уникати спілкування з незнайомими людьми та не ділитися особистою інформацією; навчання дітей, як захищати свої особисті дані в мережі, включаючи створення складних паролів і уникнення небезпечних додатків, які можуть збирати персональні дані; включення тем інформаційної безпеки в шкільні програми для підвищення обізнаності дітей і підлітків щодо загроз, пов'язаних із сучасними технологіями тощо.

Кожен із цих видів захисту має свою сферу застосування та спрямований на захист інтересів дітей у різних життєвих ситуаціях.

Зазначимо, що наведений перелік не вичерпним. Окрім згаданих, доречно привернути увагу до таких міжнародних документів, як Загальна декларація прав людини 1948 р.; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р.; Женевська декларація прав дитини 1924 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми 1921 р.; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.; Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.; Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р. та інші. А також до внутрішньодержавних актів: "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" (Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV); "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" (Закон України від 21.06.2001 № 2558-III); "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" (Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР); "Про запобігання та протидію домашньому насильству" (Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII); "Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти" (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 № 975); "Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів" (Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.217 № 268); "Деякі питання здійснення наставництва над дитиною" (Постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2017); "Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах" (Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585); "Про схвалення Концепції Державної соціальної програми оздоровлення та відпочинку дітей на період до 2025 року" (Постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2021 № 524-р); "Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування" (Наказ Міністерства

соціальної політики України від 11.08.2017 № 1307); "Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних" (Наказ Міністерства соціальної політики України від 09.03.2021 № 115) та інші.

Вони суттєво вплинули і продовжують впливати на правові реалії українського суспільства. Це означає, що в українській державі збудована парадигма захисту прав дитини, основи якої (засади, принципи, стандарти, гарантії, запоруки, критерії) складають взаємопов'язані між собою кластери фундаментальних універсальних і спеціалізованих положень міжнародного і внутрішньодержавного рівнів. Їх системність і чинність в Україні забезпечується інтеграцією з Конституцією України і залежністю від конституційних норм. Сприйняті Конституцією України і екстрапольовані у чинне законодавство, вони набрали значення домінантних конституційних основ охорони дитинства

Безпосередньо зафіксовані в Основному Законі основи (засади, принципи, стандарти, гарантії, запоруки, критерії та інші положення Основного Закону України) утворили головний інструментарій, що визначає параметри регулюючого впливу на суспільні відносини незалежно від їх генези, правової природи, галузевої належності і суб'єктно-об'єктних особливостей.

У її нормах містяться прямі вимоги щодо охорони і захисту дитинства, забезпечення потреб малолітніх і неповнолітніх осіб. Безпосередньо йдеться про піклування про їх здоров'я, матеріальну підтримку, рівність перед законом, надання професійної правничої допомоги, рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за

неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пілг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пілг вагітним жінкам і матерям.

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Стаття 51. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 92. Виключно законами України визначаються: б) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;

Стаття 131-2. Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Особливі кластери конституційних основ охорони дитинства утворюють, по-перше, норми міжнародних актів згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; по-друге,

норми актів внутрішнього законодавства, які ґрунтуються на Конституції України і міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 2 "Законодавство про охорону дитинства та його завдання" Закону України "Про охорону дитинства": Законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері. Завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні.

Міжнародні акти, що утворюють основи захисту прав дитини, можна поділити на універсальні і спеціалізовані.

Універсальні міжнародно-правові основи захисту прав людини, включаючи права дитини, містяться в Статуті ООН 1945, Загальній декларації прав людини 1948, Пактах 1966, Конвенції про права дитини 1989 та інших Основних актах.

Їхньому прийняттю передувала Женевська декларація прав дитини, яка була прийнята 26.11.1924 р. у рамках П'ятої Асамблеї Ліги Націй. Вона закріпила ряд основоположних початків, спрямованих на захист та покращення добробуту дітей, обмеження дитячої праці, а також на заборону дитячої проституції, рабства та торгівлі дітьми.

До універсальних міжнародно-правових принципів та норм захисту прав людини належать, ті з них, які закріплені в універсальних міжнародних договорах та звичаях установ Організації Об'єднаних Націй. Універсальні принципи та норми є загальноновизнаними, імперативними та діють щодо всіх держав, оскільки регулюють важливі та загальні суспільні відносини, включаючи права дитини.

Систематизація зазначених основ дозволила запропонувати їх класифікації, з огляду на рівень імплементації в українську нормативну систему. Так, висловлено бачення, що у їх

масиві детермінуються: а) міжнародно-правові договори універсального характеру про захист прав дітей та підлітків; б) міжнародно-правові договори Ради Європи про захист прав дітей та підлітків; в) міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру про захист прав дітей та підлітків[8, с.40-61].

Спеціалізовані міжнародно-правові основи формулюються у низці актів, серед яких важливе місце займають: а) Декларація прав дитини 1959 року і б) згадана вище Конвенція про права дитини 1989 року.

Декларація прав дитини 1959 р. проголошена з метою забезпечити дітям щасливе дитинство та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства. У її тексті містяться десять принципів міжнародно-правового захисту прав дитини: 1) рівність та вся повнота прав дитини; 2) спеціальний захист прав дитини; 3) право на ім'я і громадянство; 4) право на соціальний захист; 5) забезпечення належних умов захисту та розвитку дітей з обмеженими можливостями; 6) повний і гармонійний розвиток дитини в любові й розумінні; 7) право на безоплатну й обов'язкову освіту; 8) пріоритетність захисту прав дитини; 9) захист від усіх форм недбайливого ставлення, жорстокості та експлуатації; 10) виховання дитини в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і братерства.

За дослідженням Н. В. Коломоєць вони поставили першим конкретизованим і зверненням до громадськості програмним викладом фундаментальних основ охорони і захисту дитинства [9, с. 38].

Конвенція про права дитини була підписана у Нью-Йорку 20 листопада 1989 р., набрала чинності 2 вересня 1990 р., підписана Українською РСР 21.02.1990, ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР 27.02.1991 № 789-ХІІ, набрала чинності для України 27.09.1991 року.

Спираючись на принципи Декларації прав дитини 1959 року, Конвенція у своїх нормах консолідувала систему домінантних вимог (основ, засад, принципів, стандартів, гарантій, запорук, критеріїв) за якими детермінується стан захищеності дитинства.

Її основна ідея полягає в тому, що всі діти визнаються повноправними членами суспіль-

ства. Вони мають рівні права, незалежно від походження, статі, національності чи соціального статусу. Конвенція визнає, що діти заслуговують на особливий захист та турботу, зокрема через свої вразливість і залежність від дорослих. Вона гарантує дітям не лише загальні права людини, а й специфічні права, які відповідають їхнім потребам: право на розвиток, освіту, медичну допомогу, захист від експлуатації, право на сімейне середовище та участь у суспільному житті. Вона підкреслює, що дитинство є важливим етапом життя, а забезпечення благополуччя дітей є обов'язком як держави, так і міжнародної спільноти.

Конвенція, насамперед, встановила зміст базової категорії "дитина". За її першою статтею дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Конвенція закріпила право на життя та ім'я, на набуття громадянства, збереження індивідуальності, на контакти з обома батьками, а також інші права та свободи. Вона вперше встановила відповідальність держав за її реалізацію на підставі контролю за її виконанням. Держави-учасниці Конвенції зобов'язалися поважати та забезпечувати всі права дитини без дискримінації.

Стаття 28 передбачає право на особливий захист та допомогу, що надаються державою для дитини, яка тимчасово або постійно позбавлена свого сімейного оточення або яка у її власних найкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні. Зокрема, держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують заміну догляду за такою дитиною, що може включати передачу на виховання, усиновлення, поміщення до спеціалізованих установ тощо. При цьому, від правомочних суб'єктів зажадається необхідність належним чином враховувати бажаність наступності у вихованні дитини, її етнічне походження, релігійну та культурну приналежність, рідну мову.

Таким чином, Конвенція про права дитини 1989 року, проголошує дитину повноцінною та повноправною особистістю, самостійним суб'єктом права. У розвиток цього концепту вона встановлює, що найкраще забезпечення інтересів дитини є першочерговим завданням

для державних і приватних установ, які займаються питаннями соціального забезпечення, для судів, адміністративних і законодавчих органів. Наведене свідчить, що норми Конвенції створюють правові підстави для визнання та реалізації прав дітей в Україні та інших країнах світу.

Слід погодитися з думкою, що Конвенція про права дитини є основним міжнародним актом у сфері захисту дітей, а введення в дію її норм (1990) стало кульмінацією майже 70-літньої боротьби за те, щоб міжнародне співтовариство визнало особливі потреби й уразливість дітей [10, с.4].

Серед актів **внутрішнього законодавства** важлива роль щодо формування основ охорони дитинства належить Закону України "Про охорону дитинства" від 26.04.2001р.

Закон визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини.

Відповідно до закону, особа вважається дитиною до досягнення 18 річного віку (повноліття), а дитинством – період розвитку людини до досягнення повноліття. У цей період держава і суспільство зобов'язуються забезпечувати найкращі інтереси дитини. Під такими інтересами законодавець розуміє дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

Ці основні положення конкретизуються у регламентації системи заходів щодо охорони дитинства (ст. 4) і організації охорони дитинства (ст. 5).

Система заходів включає у себе визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охоро-

ни дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами у цій сфері; забезпечення належних умов для гарантування безпеки, охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності. Окреме місце у цій системі займають заходи відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди.

В організації охорони дитинства провідне місце відведено Верховній Раді України і кабінету Міністрів України. Саме Верховна Рада України визначає основні засади охорони дитинства та державну політику у цій сфері шляхом затвердження відповідних загальнодержавних програм.

Проведення державної політики щодо охорони дитинства, розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, підтримки сімей з дітьми, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у цій сфері забезпечує Кабінет Міністрів України. Він щорічно звітує Верховній Раді України про стан демографічної ситуації в Україні, становище дітей та тенденції його змін у ході впроваджених соціально-економічних перетворень.

Відповідні компетенції мають місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Долучаються до сфери охорони дитинства і суб'єкти громадянського суспільства, які не мають владних повноважень. Держава, у свою чергу, сприяє їм у діяльності, спрямованій на поліпшення становища дітей, охорону їх прав та інтересів.

У порядку, встановленому законодавством, трудові колективи, благодійні та інші громадські організації, фізичні особи можуть брати участь у забезпеченні реалізації заходів з охорони дитинства, поліпшення становища дітей, створення розвиненої системи сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та патронату над

дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, розвитку послуг з підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, заходів, спрямованих на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, всебічного гармонійного культурного і фізичного розвитку дитини. Держава сприяє трудовим колективам, громадським та благодійним організаціям, іншим об'єднанням громадян та фізичним особам у їх діяльності, спрямованій на поліпшення становища дітей, охорону їх прав та інтересів, заохочує розвиток усіх форм благодійності, патронату і спонсорства щодо дітей шляхом надання податкових, інвестиційних, митних, кредитних та тарифних пільг у порядку, встановленому законами України.

Провідне місце в системі основ охорони прав дитинства займають саме права дітей. Найбільш актуальні з них законодавець закріплює у нормах позитивного права. Це, насамперед, право на життя та охорону здоров'я; право на ім'я та громадянство; право на достатній життєвий рівень; право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації; право на захист від усіх форм насильства; право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків; право дитини на контакт з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають у різних державах; право дитини на майно; право дитини на житло; право на освіту; право на залучення до національної та світової культури; право на зайняття підприємницькою діяльністю; право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації; право на працю, відповідно до чинного законодавства.

Порядок застосування праці дітей визначається законодавством України про працю. Вік, з якого допускається прийняття дитини на роботу, становить 16 років. Діти, які досягли 15-річного віку, можуть прийматися на роботу, що не завдає шкоди їх здоров'ю і навчанню, за згодою одного з батьків або особи, яка замінює батьків. Для дітей, молодших 16 років, тривалість робочого часу обмежується відповідно до потреб їх розвитку та професійної підготовки. Час, витрачений дитиною за згодою власника або уповноваженого ним органу на професійну підготовку в межах встановленого законодавством робочого часу, зараховується як робочий

час. Забороняється залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час. До найгірших форм дитячої праці належать: усі форми рабства або практика, подібна до рабства, зокрема, продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав; використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності; робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини. Діти приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду за наявності письмового медичного висновку про відсутність протипоказань для участі у трудовій діяльності та в подальшому до досягнення 21 року щорічно підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам. Участь у трудовій діяльності дітей з інвалідністю та дітей з вадами фізичного та розумового розвитку забезпечується шляхом створення відповідної мережі робочих місць. З метою захисту своїх трудових прав діти, які працюють, можуть створювати професійні спілки або вступати до існуючих професійних спілок у порядку, встановленому законодавством України. Державний контроль і нагляд за додержанням трудових прав дитини забезпечується в порядку, встановленому законодавством України.

Опорним конструктом системи і структури основ охорони прав дитинства є принципи охорони дитинства.

Дослідженню принципів, пов'язаних зі сферою адміністративно-правової реальності, присвячена велика кількість наукових публікацій. Це, наприклад, роботи К. В. Бережної "Принципи організації та функціонування інститутів влади в Європейському Союзі та Україні" (2017); М. А. Бояринцевої "Принципи діяльності адміністративного суду в Україні в аспекті імплементації Європейських стан-

дартів судочинства" (2019); Т. О. Коломоець і П. О. Баранчика "Принципи адміністративного права" (2012); Г. З. Остапенко "Принцип правової визначеності: теоретико-прикладні засади" (2023); А. А. Пухтецької "Принципи адміністративного права: питання теорії та практики" (2021); А. А. Шарої "Теорія принципів адміністративно-процедурного права" (2019) та інших.

У кожній з них висловлені цікаві бачення щодо їх розуміння, правової природи, взаємозалежностей всередині всієї сукупності принципів та кореляцій з іншими правовими засобами, особливостей впливу на формування та реалізацію норм і правовідносин тощо. Цілком зрозуміло, що в рамках окремої наукової статті ми не в змозі проаналізувати всі аспекти проблематики правових принципів, тому низку узагальнених суджень будемо використовувати як відправні методологічні положення, не вступаючи в предметну дискусію.

Без ризиків великої помилки можна зазначити, що існуючі в адміністративному праві судження про принципи можна звести, як мінімум, до двох концептуальних підходів.

Відповідно до першого, принципи виконують функції засобів чи засад правового регулювання суспільних відносин. Правові засади розуміються як категорії правосвідомості, тобто елементи правової науки, що відбивають вихідні ідеї, характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю.

Відповідно до другого, принципи це закономірності, які пізнані наукою і відповідають потребам розвитку людини і суспільства. Розмисли щодо цієї конструкції розвиваються таким чином. Закономірності можуть бути пізнаними і непізнаними. Пізнані поділяються на дві групи: а) ті, що відповідають потребам людини і суспільства (позитивні), і б) ті, що не відповідають або суперечать таким потребам (негативні). Наприклад, закономірності існування корупції. Обидві групи пізнаних закономірностей використовуються (враховуються) державою в інтересах суспільного розвитку, створення умов для економічного прогресу, укріплення законності і верховенства права.

Врахування позитивних закономірностей здійснюється вживанням заходів стимулюван-

ня, посилення і безперешкодної реалізації їх впливу на суспільні відносини. Врахування негативних закономірностей полягає в обмеженні і мінімізації їх впливу. Побудовуванні ідеологічних, економічних, політичних, адміністративних та інших перепон і бар'єрів щодо їх впливу на суспільні відносини. Чим більш дійовими є заходи щодо посилення впливу перших і обмеження дії других закономірностей, тим ефективніше функціонують інститути адміністративного права, тим швидше і краще розв'язуються назрілі питання і досягаються поставлені цілі.

Принципи охорони дитинства, як безпосередній предмет дослідження, отримали наукове осмислення у працях "Спеціальні принципи правової політики щодо неповнолітніх" (Н. Ортинська), "Регулювання прав дитини за законодавством ЄС: передумови та основні принципи" (І. Ревуцька, І. Хохлова), "Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві" (Т. Томляк), "Впровадження керівних принципів комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, в Україні" (О. Юшкевич), "Верховенство права як універсальний принцип забезпечення прав людини" (В. Сенько), "Принципи адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя" (М. Максимова) та інших.

Закон України від 26.04.2001р. "Про охорону дитинства" містить спеціальну статтю (ст. 3), яка встановлює принципи охорони дитинства. Відповідно до неї, по-перше, всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені законом та іншими нормативно-правовими актами; по-друге, держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правничої допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених Законом України "Про безоплатну правничу допомогу"; по-третє, разі якщо вік особи не встановлено, але є підстави вважати, що особа є дитиною, до встановлення віку

такої особи їй надається захист, передбачений для дитини згідно з актами законодавства.

Привертає увагу те, що законодавець: а) не пішов шляхом конкретизації принципів і фіксації їх переліку і б) назвав статтю "основні принципи охорони дитинства". З такого підходу випливає розуміння, що система принципів не є раз і назавжди встановленою даністю. Вона рухома і взаємодіє з іншими складовими основ за правилами акомодатії, чим забезпечує свою вітальність у різних умовах мінливої реальності.

Спираючись на зазначені судження, пропонуємо систематизацію основ охорони дитинства на конституційні; домінантні; основоположні; науково-дослідницькі (що відбивають методологічні, гносеологічні, епістемологічні, онтологічні властивості їх системи); організаційно-управлінські; функціональні; спеціалізовані; цільові; процесуально-процедурні (діяльності, функціонування, взаємодії, координації, комунікації тощо); матеріально-правові (статутні, режимні, відповідальності); антропологічні (людиноцентриські); системно орієнтовані; соціально орієнтовані; державно орієнтовані; інтернаціонально орієнтовані тощо.

З огляду на викладене, дослідження основ охорони дитинства є актуальним і має практичне значення. Процес встановлення і легалізації основ, а також визначення ефективних форм їх юридичного вираження в нормативному матеріалі, фактично є процесом створення механізмів і систем для вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, які виникають,

функціонують і змінюються у сфері охорони дитинства.

Висновки

1. За межами Конституції України на національному правовому просторі не існує правових реалій щодо охорони прав дітей.

2. Конституція України зафіксувала у своїх положеннях фундаментальні інструменти і параметри регулюючого впливу на сферу дитинства, які утворюють основи захисту його прав.

3. Основи є феноменом, який системно поєднують у своїй архітектоніці засади, принципи, стандарти, гарантії, запоруки і критерії охорони дітей, генерують правові реалії їх безпечного і суверенного прогресу.

4. Основи охорони прав дитинства, які сприйняті правовою системою України, мають або винятково конституційну природу, або ж поєднують у собі як конституційну, так і міжнародно-правову природу (мають дуальну правову природу).

5. Основи охорони прав дитинства систематизуються на конституційні; домінантні; основоположні; науково-дослідницькі (що відбивають методологічні, гносеологічні, епістемологічні, онтологічні властивості їх системи); організаційно-управлінські; функціональні; спеціалізовані; цільові; процесуально-процедурні (діяльності, функціонування, взаємодії, координації, комунікації тощо); матеріально-правові (статутні, режимні, відповідальності); антропологічні (людиноцентриські); системно орієнтовані; соціально орієнтовані; державно орієнтовані; інтернаціонально орієнтовані тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України. Київ : Парлам. вид-во, 2024. 112 с.
3. Цивільний кодекс України. Київ : Парлам. вид-во, 2024. 456 с.
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001р., № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 30, ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14>
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Київ : Парлам. вид-во, 2024. 320 с.
6. Кримінальний кодекс України. Київ : Парлам. вид-во, 2024. 368 с.
7. Конвенція про права дитини. Вчинена в м. Нью-Йорку 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021/card6#Public
8. Стешенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навчальний посібник. Харків : "Право", 2019, 392 с. С. 40–61.
9. Коломосьць Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 352 с. С. 38.
10. Права дитини та механізм їх захисту. Об'єднана асоціація студентів-юристів Закарпаття. Ужгород, 2009. 46 с. С. 4.